

Kompozisyonda Anlatım Şekilleri

1. Açıklama
2. Tartışma
3. Kanıtlama
4. Hikâye etme (Öyküleme)
5. Tasvir etme
6. Konuşmalı anlatım (Diyalog)
7. Özlü anlatım
8. Manzum anlatım

Açıklama

Açıklama, herhangi bir şey hakkında okuyucuya (veya dinleyiciye) ayrıntılı bilgi (veya haber) vermek, bir şeyi öğretmek gerektiği zaman kullanılan bir anlatım biçimidir. Okuyucu veya dinleyicinin zihninde beliren kim, ne, nasıl, niçin, ne zaman gibi soruların cevapları açıklama yoluyla verilerek üzerinde durulan konu açıklığa kavuşturulur. Açıklama biçimi atasözleri, öz deyişler, seçme mısralar gibi özlü sözlerin yorumunda daha çok kullanılır. Makale, deneme, sohbet, eleştiri vb. gibi edebî yazılarda da yeri geldikçe açıklama yoluna başvurulabilir. Konunun açıklanmasında tanımlama, karşılaştırma, örnekleme, sınıflandırma gibi yollardan da yararlanmak mümkündür.

Herhangi bir özlü söz açıklamak gerektiği zaman önce, verilen sözdeki kelimelerin anlamları üzerinde durulur. Özlü sözlerde kelimeler, çoğunlukla gerçek anlamları dışında, (mecaz anlamlarıyla) kullanıldığı için bu anlamın doğru tespit edilmesi ve buna göre sözün doğru anlaşılması çok önemlidir. Konu bu şekilde belirlendikten sonra yukarıda anlatılan kompozisyon yazmada kullanılacak plâna göre düşünceler açıklanır.

Tartışma

Tartışma, herhangi bir konuda, okuyucuyu (veya dinleyiciyi) kendi gibi düşünmeye yönlendirmek ve onların yanlış kanaatlerini değiştirmek isteyen yazarların başvurduğu anlatım biçimidir. Bu yöntem çok yaygın olarak kullanılan bir anlatım biçimi olmasına rağmen, genellikle açıklamayla birlikte kullanılır. Tartışmadan amaç yanlış anlayışları ortadan kaldırmaktır. Bu anlatım biçiminde önce, değiştirilmek istenen düşünce ele alınır, daha sonra örnekleme, açıklama, karşılaştırma gibi yollarla düşüncenin yanlışlığı bir anlamda ispatlanmaya çalışılır. Açık oturum, panel, forum, münazara, makale gibi türlerde tartışma biçimi daha çok kullanılır.

Doğruluğu herkesçe kabul edilen konular üzerinde tartışmak yersizdir. Farklı anlayışların bulunduğu, birbirine zıt konular tartışma için daha uygundur: Turizmin gelişmesinde doğal güzellikler mi önemlidir, tesisler mi önemlidir? Flört, kişiyi hayata hazırlar mı, hazırlamaz mı? Ekonomik gelişmede tasarruf tedbirleri işe yarar mı, yaramaz mı? gibi.

Tartışmada, savunulan konuyla ilgili ayrıntılı bilgi sahibi olunmalı, nesnel davranılmalı, konu saptırılmamalı ve amacından uzaklaştırılmamalıdır.

Kanıtlama

Ortaya atılan herhangi bir konu, düşünce, görüş veya yargıyı okuyucuya (veya dinleyiciye) kabul ettirmek için başvuru olan anlatım biçimine kanıtlama (ispat yoluyla anlatım) denir. Bu anlatım biçimi - genellikle- makale, deneme, fıkra, eleştiri gibi yazılı türlerle; konferans, açık oturum, münazara gibi sözlü kompozisyonlarda kullanılır.

Kanıtlamada önce, kişiye ait düşünceler (yargılar, kanaatler ...) ortaya konur, sonra bu kanaatlerin doğruluğunu ispatlayacak delillerden, belgelerden de yararlanılarak dinleyici veya okuyucu ikna edilir. Bu anlatım biçiminde bir başka üslûp olarak da önce yazarın katılmadığı zıt düşünceler söylenir sonra bunların yanlışlığı belgelerıyla ispatlanır.

Hikaye Etme

Yaşanmış veya yaşanması mümkün olayların anlatıldığı hikâye, roman, tiyatro, hatıra, seyahat, biyografi gibi türlerde en fazla kullanılan anlatım biçimidir. Yaşanan veya tasarlanan olay, hikâye plânındaki sıraya göre birinci veya üçüncü kişinin ağzından yazılı veya sözlü olarak anlatılır. Bu anlatım biçiminde düşünceyle olay iç içe verilir ve her şey hareket hâlinde anlatılır. Hikâye etmede olay, temel unsur olarak kullanılır. Yer, zaman ve kahramanlar diğer unsurlardır.

Bu anlatım biçimi, yukarıdaki edebî türlerde kullanıldığı gibi yemek tarifleri, problem çözümleri, deney anlatımları gibi bilgilendirme veya beceri kazandırmayı amaçlayan anlatımlarda da kullanılabilir.

Tasvir Etme

Tasvir, Arapça bir kelime olup, herhangi bir varlığın rengini, kokusunu, tadını, görünüşünü, özelliklerini... anlatma ve canlandırma (bir anlamda yazıyla resmetme) demektir. Çevremizde bulunan hemen her şeyi, her olayı tasvir yoluyla anlatmak mümkündür.

Tasvir başlı başına bir edebî tür olmadığı hâlde roman ve hikâye gibi eserlerde olayların, varlıkların, mekânın anlatımında vazgeçilmez bir yoldur. Tasvirin başarısı yazarın iyi gözlem yapmasına, duylardan olabildiğince yararlanmasına, kendinden bir şeyler katmasına ve plânlı olmasına bağlıdır. Eşyayı veya manzarayı sadece dış görünüşüyle, bir sıraya koymadan uzun uzadıya, gelişigüzel anlatmak okuyucuyu sıkır, bıktırır. Tasvir edilenler karşısında duyulan hislerin anlatıma dahil edilmesi, tasvire canlılık katar, ruh verir. Dış dünyayı beş duyusuyla algılayan yazar, tasvir ederken duylarından yararlanır, benzetmeler yapar, kendi hislerini, öznel değerlendirmelerini de tasvire katar; ama bunda aşırılığa gitmez. Yazıyı dağınıklıktan kurtarmak ve okuyucunun anlatılan yeri veya nesneyi zihninde daha kolay canlandırmasını sağlamak için, konunun özelliğine göre, anlatılanı (yukarıdan aşağıya, aşağıdan yukarıya, uzaktan yakına, yakından uzağa, soldan sağa, genelden özele, özelden genele, dışarıdan içeriye, içeriden dışarıya, büyükten küçüğe... gibi) bir sıraya koymak gereklidir.

İnsanı konu alan tasvire portre denir.

Tasvir örnekleri

HOROZ

Sırtında sanki kanla, altınla işlenmiş ağır, parıl parıl bir manto! Başında vahşi ruhunun timsali gibi balta şeklinde kıpkırmızı tacı! Yerde hançer gibi keskin bir gaga! Sonra, ayaklarındaki mahmuz dediğimiz sivri süngüleri! Dikkat ederdim: Tavukların hiçbirini sevmezdi.

Yerde bir şey bulup "gıt gıt" diye çağırması, beni hiddetlendiren bir yalandı. Yiyecek bir şey buldu mu kendi yutardı. Yenmeyecek, yutulmayacak bir taş, bir kum parçası buldu mu hemen tavuğa ikram:

– Gıt, gıt, gıt!...

Ömer Seyfettin

KÖHNE KAMYON

Her yanı gıcırdayıp tangır tungur sallanan ve art borusundan bir lokomotif bacası gibi dumanlar çıkaran bu köhne, bu derme çatma taşıt müstehasesi, herhangi bir arızaya uğrayıp ikide bir, yol ortasında hareketsiz kalıyor; makinesi söyleniyor, homurdanıyor ve uzun müddet hep bulunduğu noktada hırçın hırçın tepiniyordu.[1]

Y.K. Karaosmanoğlu

Konuşmalı Anlatım

Herhangi bir konu üzerinde iki veya daha çok kimsenin karşılıklı konuşulduğu anlatım biçimine konuşmalı anlatım (diyalog) denir. Tiyatro eserlerinin tamamı bu anlatım biçimiyle kaleme alınır. Açık oturum, panel, forum, münazara, mülâkat ve röportaj gibi uygulamalar da diyalog tarzında yapılır. Hikâye, roman, sohbet, fıkra gibi türlerde anlatıma canlılık kazandırmak ve okuyucunun dikkatini çekmek için yeri geldikçe konuşmalı anlatımdan yararlanılır.

Konuşmalı anlatımda aşağıdaki hususlara dikkat edilir:

- a) Kişilerin konuşmaları kendi karakterlerine, toplumdaki yerlerine, mesleklerine uygun ve tabii olmalıdır. Öğretmenin bir öğretmen gibi, annenin bir anne gibi, doktorun da bir doktor gibi... konuşulması gerekir
- b) Konuşmalar, okuyucuyu bıktıracak derecede uzatılmamalıdır.
- c) Cümleler, konuşma dilinin özelliklerine uygun biçimde düzenlenmelidir.
- d) Sözün gelişinden kimlerin konuştuğu açıkça anlaşılıyorsa gereksiz açıklamalara ve ayrıntılara yer verilmez.
- e) Karşılıklı konuşmalar, konuşma çizgisiyle (—) gösterilir. (Amerikan tipi yazılarda konuşma çizgisi kullanılmamakta, bunun yerine konuşmalar, tırnak işareti içinde verilmektedir.) Konuşma çizgisinin her zaman paragrafa konması gerektiği unutulmamalıdır. Bir kişinin sıra kendindeyken peş peşe söylediği cümlelerin her biri için konuşma çizgisi tekrarlanmaz. Konuşanın değiştiğini, sözün başkasına geçtiğini göstermek gerekince, konuşma çizgisi tekrar konur.

Konuşmalı anlatım örnekleri

NE ALIRSINIZ?

Yahya Kemal, bir yokuşu çıkıncaya kadar nefes nefese kalır. Yokuşun sonundaki lokantadan bir garson seslenir:

– Buyurun beyim, ne alırsınız?

Yahya Kemal tebessümle:

– Evlat, müsaade edersen bir nefes alacağım.

...Başka bir taşra vilâyetinin pazar yerinde iki memur konuşuyor:

– Ayıp oldu be Şükrü kardeş. Akşama kadar fır dolandık şu Fil Hamdi'yi yakalayamadık.

– Şu adam olmasın?

– Belki de odur. Soralım.

Adamın yanına giderler:

– Bayım, senin adın ne?

– Mustafa...

Birbirinin kulağına:

– Mustafa, diyor.

– Hamdi diyecek değil ya... Adını saklıyor.

– Akli sıra bizi kandıracak.

– Bayım, biraz gelir misiniz?

Aziz Nesin, Fil Hamdi Nasıl Yakalandı?

Özlü Anlatım

Özlü anlatım, yorumlandığı zaman çok geniş anlamlar çıkacak bir konunun az, öz, açık olarak ifade edilmesidir. Okuyan veya dinleyen üzerinde çabuk, kesin ve güzel bir etki bırakan bu anlatım biçimine deyimlerde, atasözlerinde, özdeyişlerde ve bazı manzum parçalarda rastlanır.

Özlü anlatım örnekleri

- ❑ Avcı ne kadar al bilse, ayı o kadar yol bilir. (Al: Hile) (Atasözü)
- ❑ Hayvan ölür, semeri kalır; insan ölür, eseri kalır. (Atasözü)
- ❑ Rüzgâr eken fırtına biçer. (Atasözü)
- ❑ Söz var, iş bitirir, söz var, baş yitirir. (Atasözü)
- ❑ Bir memleketin, bir memleket halkının düşmanlarından zarar görmesi acıdır. Fakat, kendi ırkından, büyük tanıdığı ve başlarında taşıdığı insanlardan vefasızlık, felâket görmesi ondan daha acıdır.

(Atatürk)

- ❑ Türk çocuğu ecdadını tanıdıkça daha büyük işler yapmak için kendinde kuvvet bulacaktır.

(Atatürk)

- ❑ Akıl yaşta değil baştadır. Doğru bir söz fakat aklı da başa yaş getirir.

(Cenap Şahabettin)

- ❑ Canı, can vererek satın almamışsın ki değerini bilesin.

(Nizamî)

- ❑ Komşularından av kapmak aslanlara ayıptır, köpeklere değil.

(Mevlânâ)

Halk içinde muteber bir nesne yok devlet gibi

Olmaya devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi

(Kanunî)

Kim kazanmazsa bu dünyada bir ekmek parası,
Dostunun yüz karası, düşmanının maskarası.

(Mehmet Âkif)

Anladım işi, sanat, Allah'ı aramakmış,
Marifet bu, gerisi yalnız çelik çomakmış.

(Necip Fazıl)

Manzum Anlatım

Duygu, düşünce ve hayâllerin belli nazım türleriyle (genellikle) ölçülü ve kafiyeli olarak kulağa da hoş gelecek biçimde ifadesine manzum anlatım denir. Günümüzde, şiirlerde ve bazı tiyatro eserlerinde bu anlatım biçimi kullanılmaktadır. Diğerleriyle karşılaştırıldığında az olmakla birlikte manzum hikâyeler, masallar ve mektuplar da vardır.

Örnekler

BENİM BUNDA KARARIM YOK

Benim bunda kararım yok, ben bunda gitmeğe geldim

Bezirgânım matâim çok; alana satmağa geldim.

Ben gelmedim dava için; benim işim sevi için

Dostun evi gönüllerdir, gönüller yapmağa geldim.

Dost esriği deliliğim, âşıklar bilir neliğim

Değşürüben ikiliğim birliğe bitmeğe geldim.

Ol hâcemdir ben kuluyam, dost bağçesi bülbülüyem
Ol hâcemin bahçesinde şâd olup ötmeğe geldim.
Bunda biliş olan canlar anda bilişirlerimiş
Bilişüben hâcemile hâlim arz etmeğe geldim.
Yûnus Emre âşık olmuş; ma'şûka derdinden ölmüş
Gerçek erin kapısında hâlim arz etmeğe geldim
Yunus Emre

GÖNÜL

Bağından her güzel bir gül seçerdi,
Bundan mı sarardın soldun, ey gönül?
Kadınlar geçerdi, kızlar geçerdi,
Bir zaman aşk için yoldun, ey gönül!
Dünyaya baksan da gülümser gibi
Uzuyor hayatın bir keder gibi,
Ellerde dolaşan kadehler gibi
Yıllarca boşaldın, doldun, ey gönül!
Çare yok, matem çok derinse de,
Hasretin tükenmez yaşın dinse de.
Gençliğin hoş geçti, eğlendsen de
Sanmam ki bahtiyar oldun, ey gönül!
Faruk Nafiz Çamlıbel